

משפחת מאן המופלאה

בשנת 1922 פירסם פרנץ בליי בהוצאת רובולט את "גן החיות הגדול של הספרות המודרנית"¹). בקרב הפאונה המגוונת של הספרות הגרמנית אנו מוצאים כמובן גם את ה"תומסמאן" וה"היינריךמאן", שתי חיפושיות הנמצאות תמיד באותו מקום ותמיד מנוגדות זו לזו בדעותיהן. מלבד זאת, כנפי המגן של התומסמאן הן בעלות פסים שחורים-לבנים, ואילו כנפי ההיינריךמאן הן כחול-לבן-אדום עם נקודות אדומות קטנות, המופיעות ונעלמות שוב. זו רק הקדמה עליזה לנושא רציני. אגב, פרנץ בליי, למרות שהירשה לעצמו לא מעט חוסר-טעם בגן- החיות שלו, ודאי שלא היה נעדר כישרון הסתכלות. הנה הוא מתאר את אנטה קולב² בצורת עז; בימים מאוחרים הרבה יותר, ב"ד"ר פאוסטוס", מתאר תומאס מאן את אנטה קולב (שהיתה, אגב, ידידה אישית קרובה למשפחת מאן) כבעלת פני עז (אמנם סימפאטית באופיה). אין צורך לומר, כי הדמות בספר לא קרויה בשמה האמיתי³) וכן יש עליה עוד כמה שמלות-הסוואה; אך זהותה פוענחה עד מהרה וגם תומאס מאן לא השמיע הכחשה.

אגב, בליי כבר "אחר את הרכבת"; דווקא שנת 1922 היתה שנת הפיוס הגדול בין היינריך ותומאס מאן, לאחר שהשניים ניתקו את היחסים בימי מלחמת העולם הראשונה, בשל שוני בהשקפות שעוד גייחד עליו את הדיבור. דבריו של בליי כמובן מזכירים לנו עד כמה שיעשע ריב זה, שעלה לשני האחים בתמצית דמם, את מתנגדיהם ואוהדיהם בקרב אנשי הספרות הגרמנית; הפיוס החגיג גול מעסקני הספרות נושא פופולארי ומשמח ורב-אפשרויות. למען הדיוק הטוב כדאי להוסיף כאן, כי לא היה זה בשום פנים ואופן ה"ברוגז" היחיד במשפחת מאן. היינריך לא דיבר מטוב ועד רע עם אחותו יוליה, בשל דעותיה הקונסרבטיביות; אך יוליה המסכנה לא היתה מפורסמת, ואפילו לא כתבה (מקרה נדיר במשפחת מאן) ועל כן איש לא התעניין בריב. היחסים הפנימיים, המשיכה והדחייה במשפחת מאן הם נושא בלתי גדלה לסברות והשערות. בסופו של דבר נמצאה הספרות הגרמנית מתעשרת מן העובדה, שהיינריך ותומאס ירדו לעולם כרוכים יחד, פחות או יותר, שהרי ההיאבקות בין השניים הולידה יצירות ספרותיות הרבה; ואם לא אנשים אחרים היו, היה ניטל עוקצה של התחרות.

גדול סופרי גרמניה של הדור הקודם נולד בעיר קטנה בצפון גרמניה, עיר מסחר ונמל, בשם ליבק. היה זה בשנת 1875. בהתחשב עם העובדה, שכבר חלפו כמעט מאה שנה מאז יום הולדתו של תומאס מאן, מפתיע הדבר עד כמה כל כתביו מודרניים ורלבנטיים. ביחוד בולט הדבר אם נשווה את כתביו לכתבי סופרים אחרים שנולדו באותה תקופה, הרחוקים מן האדם המודרני כבר כמה וכמה שנות אור. גם לא מעט מכתבי אחיו של תומאס, היינריך, התיישן בינתיים. היינריך היה הבן הבכור, תומאס היה הבן השני. הוא נולד חמש שנים אחר היינריך. תומאס מאן כתב ספרים רבים ושונים. יצירתו — ממש קשה להאמין בימים טרופים אלה — משתרעת על לא פחות מאשר ששים שנה. (אגב, גם יצירתו של היינריך מאן משתרעת על אותו מספר שנים). רשימת כתביו כוללת יצירות כגון "בית בודנברוק"⁴, "טריסטאן"⁶, "טוניו קרגר"⁶, "פיאורנציה"⁷, "הדר מלכות"⁸, "המוות בוונציה"⁹, "פרידריך והקואליציה הגדולה"¹⁰, עיונים של אדם בלתי-פוליטי"¹¹, "הר הקסמים"¹², "יוסף ואחיו"¹³, "לוטה בווימר"¹⁴, "ד"ר פאוסטוס"¹⁵, "ההתוות של ד"ר פאוסטוס"¹⁶, "וידוי של הנוכל פליכס קרול"¹⁷. ואין זו הרשימה כולה. למרות השוני והגיוון שביצירתו של תומאס מאן, קיימים כמה נושאי יסוד במפעל גדול, מקיף וענף זה. כדי למנוע טעות: תומאס מאן אינו חוזר על עצמו; חזרה אינה מעלה, כפי שמסתבר לנו מכתביהם של סופרים הרבה, הלוקים בתכונה זו וכתוצאה ספריהם נמאסים עד מהרה על הקורא (ועל המבקר) ובצדק. תומאס מאן אמנם מטפל שוב ושוב בכמה נושאים יסודיים, הוא אף חוזר אליהם בצורות שונות, מוסיף ומעמיק. וכתוצאה נמצא גוף יצירתו זוכה למימד נוסף של עומק. אני מונה רק כמה דוגמאות בולטות: הקירבה בין "טריסטאן" ו"הר הקסמים"; הקווים של זהות נפשית בדמויות הגו בודנברוק, טוניו קרגר, גוסטב פון אשנבך; הדימיון שבין שיטות הפעולה של פליכס קרול ויוסף (וגם של יעקב בנעוריו); קירבת הנפש שבין רחל וגיבורת "הוד מלכות"; ועוד כהנה וכהנה. ומן הראוי להזכיר את התפקיד הנכבד שנועד למוסיקה במרבית יצירותיו של תומאס מאן; והשאלה המטרידה החוזרת שוב ושוב — על זהותו ושליחותו של האמן. שאלה אחרונה זו עומדת במקום מרכזי גם ביצירתו של היינריך מאן. ברור שתכונה זו של תומאס מאן, לחדור ולהעמיק ולפתח נושא מסויים כל פעם מחדש, היא תכונה רצויה ביותר לחוקר הספרות, המאפשרת לו לראות את יצירתו של הסופר ראייה אחידה יותר, ולדון מתוך נקודת השקפה כוללת יותר. ואכן עטו חוקרי הספרות על יצירת תומאס מאן בהמוניהם. הרומאן "בית בודנברוק" הוא יצירת נעורים של תומאס מאן. זוהי

גם יצירתו הראשונה הגדולה. לפני כן כבר כתב ופירסם מספר סיפורים שיש בהם מן התמטיקה ומן הסגנון שייחדו את כתיבתו במרוצת השנים. שלוש שנים עבד תומאס מאן על "בית בודנברוק". הספר גדל וגדל תחת ידיו, הרבה מעבר למימדים המתוכננים מראש. לפי רשימותיו של הסופר מסתבר, שהתוכנית הראשונית היתה לסיפור, אולי לנובלה. בשום פנים ואופן לא לרומאן בן 729 עמודים (זהו בדיוק מספר העמודים בהוצאת הבכורה, הוצאת פישר). מעניין לציין כאן, שתחילה התכוונו שני האחים, תומאס והיינריך, לכתוב יחד מעין "יומן משפחה". באותם ימים כבר היה שמו של היינריך ידוע; הוא כבר הספיק לרכוש לעצמו פירסום ספרותי; תומאס, אחיו הצעיר ממנו, עדיין חוסה היה בצילו. התוכנית להעלות יחד זכרונות ילדות השתבשה עד מהרה. אמנם, חקד תומאס מאן את בני משפחתו ביחס לפרטים שונים. מה שנוגע להוראות מפורטות להכנת קרפיונים, ועוד כמה נקודות קוליבריות — הרי שבשטח זה חייב תומאס מאן תודה לאמו, שלא חסכה ממנו את האינפורמציה הנדרשת.

כתיבת הרומאן נסתיימה בשנת 1900, בהיות המחבר בן 25. שנה זו היתה שנת תמורות בחיי תומאס מאן גם מבחינות אחרות. הוא נאלץ להתגייס לצבא; ושוחרר שוב במהירות מפתיעה. מכתבי תומאס מאן מאותה תקופה שופכים אור על הפרשה¹⁸. ניתן אפילו לומר, אור עליו למדי, שלא נתכוון לו כותב המכתבים. הנימוק הרשמי לשחרור היה בריאות לקויה. תומאס מאן סבל מכאבים ברגלו הימנית, כך טען. (כדאי רק להזכיר כאן את העובדה הידועה, כי תומאס הגיע לגיל השמונים, ועבד עבודה פוריה כמעט עד ליומו האחרון; אותו הדבר נכון גם ביחס להיינריך). לא כל כך ברור אם כאביו של המגוייס החדש הם ששיכנעו את הסמכויות הצבאיות; אולם ברור לגמרי שרופא בעל תואר נכבד, ידיו של משפחת מאן ושל הגברת מאן, שהיה למרבה הנוחיות גם מקורב לרופא הצבאי האחראי, הפעיל את השפעתו בנידון. אולי חוסר ההתלהבות הנראית לעין לסדרי הצבא של החייל הירוק תרמה אף היא משהו להתלטת הממונים לוותר על נכס נוסף זה לצבא הגרמני — אבל לא הייתי סומכת על השערה מעין זו בכל מאת האחוזים. מכל מקום, כפי שכבר אמרנו, מכתביו של תומאס מאן מספרים את סיפור המעשה. כבר זמן קצר אחר גיוסו הוא כותב לידידו קורט מרטנס¹⁹ מבית-החולים הצבאי, ומסיים בתקווה הצנועה כי הידיד לא יזכה לראותו במדי צבא, כלומר, התקווה לשחרור פעמה אותו למן הימים הראשונים²⁰. ואילו במכתבים לאחיו היינריך מספר תומאס בפירוט את מעשה הרופא המיווד²¹. המאורע העליו ביותר בפרשה הוא תלונתו של תומאס להיינריך על מכר משותף בשם טסדורף,

אשר העז לטעון במכתב לאמא מאן כי תומאס התחמק מהשירות הצבאי ע"י העמדת פנים. תומאס אפילו מזכיר בפני היינריך אפטרות של תביעה משפטית²²), אפטרות אשר, כפי הנראה, לא נתממשה. זעמו של תומאס על "העלילה" הוא קומי באמת. ומדוע ראוייה פרשה זו להתעכב עליה? משתי סיבות: ראשית, חוסר התלהבותו לשירות צבאי בתחילת המאה אינו עולה יפה עם התנהגותו הפטריוטית המאולצת בשנות מלחמת העולם הראשונה; וסיבה שנייה, חשובה יותר, היא החוט המקשר בין התחמקות תומאס מאן מן השירות הצבאי לבין הסצינה הנפלאה בה מאחו פליכס קרול, אחד מיצוריו האהובים של תומאס מאן, את עיני הבוחנים על כשירותו לשירות צבאי. ממילא לא היו בו בתומאס מאן אותם כשרונות שהוא מתארם בחיבה כזאת אצל פליכס קרול. הלוא פליכס קרול, זאת לדעת, לא היה נוכל על דרך הנוכלים הפשוטים; הוא ירש את נכליו ישר מן האל הרמס, פטרונם של הגנבים והרמאים, וגם, במידה מסויימת, של האמנים המשחקים בעולם בדוי; מכאן שנכליו של פליכס אינם גסים ומגושמים אלא אמנותיים ומלאי חן. ודאי, תומס מאן לא היה מסוגל כלל לרמאות גרנדיוזית כזו של פליכס קרול; אבל, בתחום מיגבלות ההגינות היסודית הבורגנית שבו, הוא יצא ממיבתן השחרור מן השירות הצבאי לגמרי לא רע. וכעבור חדשים מעטים אנו מוצאים אותו כבר, במצב רוח מרומם וחלק מן הזמן בחברת אחיו, באיטליה השמשית.

היה זה בזמן שהייתו של תומאס מאן באיטליה, בשנת 1901, ש"בית בודנברוק" יצא לאור. "בית בודנברוק" לא זכה להצלחה מסחררת מייד עם הופעתו — אך הוא עשה את דרכו לאט ובביטחה. בשנת 1929, כלומר, עשרים ושמונה שנים אחר שנתפרסם הרומאן, זכה תומאס מאן לפרס נובל — ושופטי הפרס הדגישו בדבריהם את מעלות "בית בודנברוק" והתעלמו מ"הר הקסמים" שיצא בינתיים לאור (1924); התעלמות אשר הרגיזה את תומאס מאן. מעניין בענין זה מכתבו של תומאס מאן אל אנדרה ז'יד, חדשים מעטים אחר חלוקת פרס נובל²³). במכתב זה מזכיר תומאס מאן את "הר הקסמים" ותגובות שנתקבלו עליו, בקשר לתרגום הצרפתי שעמד להופיע באותם ימים. וכן הוא מעיר, כי זכה בפרס בעיקר הודות לרומאן הנעורים שלו, "בית בודנברוק". אחד המבקרים שדעתו היתה מן המכריעות בקביעת מתן הפרס, אפילו התבטא בשעתו בחריפות כנגד "הר הקסמים". אלא שתפישת האקדמיה השוודית מוטעה לחלוטין, ממחר מאן להוסיף. שהרי "בית בודנברוק" בפני עצמו לא היה מקנה לו לעולם את העמדה, הפירסום והיוקרה אשר הם שאיפשרו לאקדמיה לבחור בו כמקבל הפרס²⁴). ואם פרשה זו היא "משעשעת", כהגדרת תומאס

משפחת מאן המופלאה

מאן, הרי משעשעת עוד יותר העובדה, שלא תומאס מאן עצמו ולא האחרים יכלו לנחשה מראש באותם ימים: את יצירותיו החשובות ביותר כתב תומאס מאן שנים לאחר שזכה בפרס נובל; הלוא הם האפוס "יוסף ואחיו" ומעשה-הרזים של "ד"ר פאוסטוס". מאחר שהשופטים הנכבדים מצאו בשעתו אפילו את "הר הקסמים" לנועז מדי והתעלמו ממנו, יש להניח שהם היו מגלים התלהבות מועטה עוד יותר למיקרא "ד"ר פאוסטוס".

גם אם תומאס מאן עצמו טען כנגד ייחוס משקל נפרז ליצירת הנעורים שלו על חשבון יצירות מאוחרות יותר ובשלות יותר, הנה "בית בודנברוק" היה ונשאר מכרה זהב לביוגראף ולחוקר. לחוקר, על שום שיש בספר זה פיתוח של נושאים מספר, אשר עתידיים היו להעסיק את תומאס מאן משך כל ימי חייו. נושא המוסיקה, למשל. למוסיקה היה תפקיד נכבד, אולי מכריע, בחייו וביצירתו של תומאס מאן. לא מקרה הוא, שתומאס מאן בצעירותו שקל את האפשרות של הבחירה במוסיקה כבמשלח יד וכיעוד, שעה שאחיו הבכור היינריך נטה תקופת-מה לעבר הציור. לבסוף פנו שני האחים לכתיבה. אם גם לא היה למוסיקאי מקצועי, הרי המוסיקה שימשה לו לתומאס מאן מקור השראה בלתי-נדלה, למן "בית בודנברוק" ועד ל"ד"ר פאוסטוס". נושא אחר, שלא הירפה מתומאס מאן, כשם שגם לא הירפה מהיינריך מאן, הוא בעיית הסופר, או שמא מוטב לומר, בעיית האמן בכלל. כפי הנראה, היו לו לצאצא זה של משפחה בורגנית מכובדת, בן זה של סנטור מן העיר ליבק, מאבקים נפשיים לא מועטים בשל בחירתו, כמעט בעל כורחו, במשלח ידו של הסופר. תומאס מאן תמה לעיתים האם יש הצדקה מטפיזית לקיומו הבלתי נחוץ כל-כך של האמן. לא פעם אמר על עצמו, בהומור רציני, שעמדתו הציבורית מבוססת על אחיזת עיניים. מה לו, לסופר, בין אזרחים מהוגנים? משהו מן הפרובלמטיקה של האמן בחברה מופיע כבר ב"בית בודנברוק", בתיאורו של הנו בודנברוק הצעיר. אמנם הנו בודנברוק הענוג מת בגיל שש-עשרה (בערך גילו של תומאס מאן במות עליו אביו), והוא לא מספיק להגיע לכלל התפתחות אמנותית שלמה. הנו חסר חסינות בפני החיים. המוסיקה, שהיא תוכן חייו, נוטלת ממנו את הרצון לחיות. אמנם יש לראות את הנו הצעיר במסגרת בית בודנברוק. הספר מתאר את ירידתה של משפחה, כפי שנאמר בכותרת המשנה. והנו הוא בצר אחרון למשפחה זו ונדון לכליה מראש. אך הקשר שבין האמנות והמוות חוזר ומופיע ביצירות אחרות של תומאס מאן — כמו ב"מוות בוונציה" ו"ד"ר פאוסטוס". בנובלה "טוניו קרגר" עומדת בעיית האמן במרכז. טוניו קרוב במהותו להנו. שלא כמו הנו, הוא משיג

את מטרתו, הוא הופך לאמן (סופר) מצליח. אולם, באיזה מחיר! טוניו, שחור העיניים ובעל התוגה הכבדה, נמשך לכחולי העיניים, חסרי המחשבה, הקלילים והנעימים, המניעים רגליהם בחן בריקוד. הוא אוהב את הבינוניים. האמן שמחוץ למסגרת אוהב את הבורגנים, את האזרחים המהוגנים שבתוך המסגרת, שאין להם בעיות, והם קצת אכזריים, לא מרצון רע אלא משום שאין להם תחושות כל כך מעודנות. טוניו קרגר הגיע למה שהוא רצה, אך נפשו דואבת עליו. אולי ירושת אמו היא בתוכו, בעלת הדם הזר והגעועים למרחק, שאינה נותנת לו למצוא את מקומו בעיר הצפונית, עיר הנמל והמסחר הקרה, שאנשיה הם כחולי עיניים. ללא ספק תהה תומאס מאן רבות על ייעודו של האמן, על קיום זה שמחוץ למסגרת העשייה בה הורגל בבית אביו, הסנטור מן העיר ליבק. הקפדתו הפדנטית על כללי נימוס והתנהגות, דרך עבודתו השיטתית, השמירה על נוקשות מסויימת והאחיות במוסכמות בכל מה שנוגע להופעה חיצונית — דברים שתומאס מאן שמר עליהם גם בדרך נודדיו הארוכה והבלתי צפויה שהתחילה בשנת 1933 — הלוא אלה הם מעין פיצוי על אובדן ההשתייכות לחברה המהוגנת והמבוססת עוד בגיל צעיר, בשל נטיות וכשרונות שאי אפשר היה להתגבר עליהם.

טוניו קרגר הוא פיתוח נוסף של דמותו של הנו בודנברוק, ובשניהם יש כמובן קווים רבים משל יוצרם בגיל צעיר. אך אל לנו לזהות דמויות אלה לגמרי עם יוצרן. תומאס מאן לא עמד בכאב לב מן הצד, כמו טוניו, מתבונן בצער ובגעועים באינגבורג כחולת העיניים. תומאס מאן חזר בהתלהבות אחר קטיה פרינגסהיים, אותה הכיר בשנת 1903 ונשא לאשה בשנת 1905. קטיה היתה בתם של פרופסור אלפרד פרינגסהיים והדוויג לבית דום; אלפרד פרינגסהיים נולד יהודי; לימים עזב את היהדות, אך לא קיבל על עצמו דת אחרת; אשתו הדוויג היתה פרוטסטנטית, בתם של ארנסט דום, אחד ממייסדי השבועון הסאטירי "קלדרדטש" (25) והדוויג דום, לוחמת לזכויות הנשים ומחברת רומנים על נשים שבעליהן אינם מבינים אותן. למותר לומר שקטיה היתה שחורת עיניים. לפי כל העדויות היו הנישואים של קטיה פרינגסהיים ותומאס מאן נישואים מאושרים מאוד. ההרמוניה שבין בני הזוג אינה מוטלת בספק. העדויות לכך רבות, למן כתבי ומכתבי תומאס מאן עצמו ועד לדברים שבכתב ושבעל-פה של הקרובים להם. תיאור מקסים על פגישתם ונישואיהם של הוריו כתב קלאוס מאן, הילד השני והבן הבכור של קטיה ותומאס מאן. בספרו האוטו-ביוגרפי, "נקודת המיפנה" (26), מספר קלאוס מאן (אף הוא, כמרבית בני המשפחה, בעל כשרון ספרותי מובהק) — היתה זו "ברית בין שניים

בודדים ורגישים, אשר קיוו לעמוד יחד במערכה שאולי היתה כבודה מדי לכל אחד מהם בפני עצמו"²⁷). החלטת האב לבנות חיי נישואים תקינים היא, בעיני הבן, החלטה מוסרית על-מנת להתגבר על המשיכה העזה אל המוות. מדבריו של הבן אנו לומדים לא רק על ההורים, אלא גם על הבן עצמו, על קלאוס היינריך תומאס מאן, קלאוס על שם האח התאום של האם, היינריך על שם הדוד הגדול, תומאס על שם האב. קלאוס מאן לא הצליח להתגבר על המשיכה התהומית אל המוות, שהיתה רווחת במשפחת מאן (שתי האחיות של תומאס והיינריך התאבדו). קלאוס מאן, סופר העומד בצל אביו הגדול, גרמני שבני עמו גרמו שיילחם בהם במסגרת הצבא האמריקאי, לא עמד כנגד פיתויי המוות. ב־21 למאי 1949 התאבד בעיר קאן, ושם גם נקבר. הוא התאבד שבועות מעטים לאחר שכתב את אחרית הדברים ל"נקודת המיפנה"; את הספר הוא הקדיש לאמו ולאחותו אריקה. ידידתו הקרובה ביותר היתה אריקה אחותו. מיכאל (ביבי) מאן, צעיר האחים, ניגן בשעת הלוויה, במקום מספר. כפי שכבר הזכרנו, היה לקטיה פרינגסהיים. אח תאום, קלאוס, מוסיקאי, שנפשו היתה קשורה בנפשה. והנה בשנת 1921 נתפרסם סיפור של תומאס מאן, "דם הוולונגים"²⁸. הסיפור לא יצא בהוצאת פישר כמו כמעט כל כתבי תומאס מאן הגדולים, כי אם, במהדורה מצומצמת ובדפוס פרטי, בהוצאת "פנטוס" במינכן. סיפור זה עניינו באה ובאחות, הקשורים מאוד זה לזה. האחות עומדת להינשא לגבר שהיא אינה אוהבת אותו — היא אוהבת רק את אחיה. ועוד לפני החתונה נכנסים האח והאחות בקשרי אישות. במידת-מה מעשה זה של האח והאחות הוא תוצאה הגיונית למדי של ביקורם באותו ערב בבית האופרה שם חזו והאזינו לאופרה "זיגפריד" של ווגנר (מתוך הציקל-לוס "טבעת הניבלונג"). לפי כל התיאורים והזכרונות, הרי אוירת הרקע והמשפחה יש בהם משהו מבית פרינגסהיים. מן הראוי להזכיר כאן, כי תומאס מאן, זמן קצר אחר הפירסום, התבטא בגנות הסיפור. במכתב לסופרת אדלה גרהרד הוא אומר שהסיפור הוא מדרגה שניה ומקוטע מדי²⁹. אגב, כאשר תומאס מאן התחיל להתעניין בנושא מסויים, היה נוהג לחזור אליו, להעמיק ולגוון אותו. ואכן ביצירה מאוחרת חזר שוב אל נושא אהבת אח ואחות (ובתוספת לכך גם אהבת אם ובן); הכוונה לרומאן המשעשע "הנבחר". על-מנת להימנע מיצירת רושם מטעה, כדאי לציין שתומאס מאן היה תמיד ביחסים טובים מאוד עם גיסו קלאוס פרינגסהיים. אם כבר הזכרנו מתנת חתונה מפוקפקת למדי שקטיה קיבלה מידי בעלה, הרי שנעשה עוול אם לא נזכיר במקום זה את הרומאן "הדר מלכות", שנתפרסם בשנת 1909. רומאן זה מתאר את אהבתם ונישואיהם

של תומאס מאן וקטיה פרינגסהיים, ואין כל ספק שאשה מעולם לא קיבלה מתנת נישואין יפה יותר. ונא לא לשכוח: האשה המקסימה והאהובה ביותר בכתבי תומאס מאן, הלוא היא רחל שב"יוסף ואחיו", נושאת את תווי פניה של קטיה פרינגסהיים.

אם ציינו לפני כן, שהחוקר של כתבי תומאס מאן נהנה לעקוב אחר תחילת גיבוש הנושאים האופייניים לסופר ברומאן הנעורים "בית בודנ-ברוק", הרי הביוגרף ממש נסער משפע הפרטים, האנשים והמסיבות שאפשר למצוא להם הקבלות בחיי הסופר עצמו, ובמיוחד בחיי דור ההורים, שהוא הוא מרכז היצירה. אין כל ספק שמשפחת בודנברוק היא משפחת מאן, בוואריאציות קלות, כמובן, ואריאציות שיש אף להן משמעות ושמעניין ביותר להשוותן עם כתבי האח הגדול, היינריך מאן. הדורות הקודמים של בית מאן זוכים לייצוג מלא ב"בית בודנברוק". הורי הסבתא, יוהאן היינריך מארטי וקטרינה אליזבת, מופיעים ברומן כלברכט קרגר ומאדאם קרגר. אגב, השם קרגר למשפחה ותיקה ומיוחסת באותה עיר נמל צפונית מופיע שוב ב"טוניו קרגר", שאף הוא כהנו בודנברוק, פרויקציה חלקית של הסופר. כן מופיעים הורי הסב, שברומאן קרויים הם יוהאן בודנברוק ואנטואנט בודנברוק לבית דושמפ. הסב והסבתא, יוהאן זיגמונד מאן ואליזבת לבית מארטי, הלוא הם הקונסול יוהאן בודנברוק ואשתו בטסי. דור ההורים, הדודים והדודות, מתואר בהרחבה ובפירוט שאין לטעות בו. אביו של תומאס מאן, הלוא הוא הסנטור תומאס יוהאן היינריך מאן, הוא הסנטור תומאס בודנברוק; והוא אולי הדמות המעניינת ביותר שבכל הספר. כשמתכלים בתמונות שנשתיירו מן הסנטור הליבקי, ברור לגמרי את מי תאר תומאס מאן בפירוט כזה ב"בית בודנברוק". כך, למשל, התעכב הסופר הרבה פעמים על שפמו של תומאס בודנברוק, שהיה עשוי בקפידה רבה, ושני הקצוות שלו מסולסלים דק דק ומשוכים לשני צידי הפנים. ואכן היה לסנטור מאן שפם מפואר מן הסוג הנזכר, מטופל ומטופח. צריך רק להתבונן בתצלום. כמובן, שפם כגון זה היה פעם אופנתי ונמצא על פניהם של אנשים הרבה, ובפני עצמו אינו יכול לשמש עדות והוכחה; אך פרטים הרבה מצטרפים לתמונה. אגב, גם לתומאס מאן היה שפם, אולם לא מן הסוג האגרסיבי שתארנוהו כרגע. בעצם גם האגרסיביות של שפמו של האב היתה מדומה — הרבה דפים מ"בית בודנברוק" מספרים על הדאגה החולנית כמעט של הסנטור לחיצוניותו, חיצוניות שבאה לחפות על ההרס הפנימי. שונה הוא המצב ביחס לאם, יוליה מאן, אשר שם נעוריה היה יוליה דה-סילבה ברונס. זוהי כמובן גרדה בודנברוק, האשה המקסימה, המיסתורית והמושכת. אולם, שלא כמו האב, המופיע ממש בצלמו ובתד-

מיתו, יוליה מאן לובשת תחפושת מה. גרדה בודנברוק אדומת שיער. יוליה מאן היתה שחורת שיער. יוליה מאן גיגנה על פסנתר, ואילו גרדה בודנברוק מנגנת בכינור. בעורקיה של יוליה מאן זרם קצת דם קריאולי. גרדה היא מופלאה וחורגת מסביבתה, אך אין כל רמז למוצא שונה. דמויות חשובות בספר הן האח והאחיות של הסנטור, במיוחד פרידריך מאן ואליובת היפוליטה מאן, המופיעים בשמות כריסטיאן וטוני. יש לומר, שבן האח לא התבונן בדוד ובדודה דרך משקפיים ורודים דווקא. כריסטיאן הוא יצור עלוב למדי, המסיים את חייו בבית מחסה לחולי-רוח. אם "בית בודנברוק" מתאר את שקיעתה של משפחה, הרי שכריסטיאן מסמל שקיעה זו בצורה הגלויה ביותר. הסנטור תומאס בודנברוק נלחם בגורל המאיים. הוא יודע שהמערכה אבודה, אך הוא שומר על כבודו העצמי³⁰. לא כן כריסטיאן. הוא מחפש לעצמו תמיד את הדרך הקלה, ובודה מליבו פגמים גופניים כדי לנער מעצמו כל אחריות. אופיינית היא תגובת כריסטיאן, כאשר תומאס מת לפניו: הוא מרגיש עצמו מרומה ומוכה. הוא, שכל ימיו היה מתלונן על פגעי הגוף, והיה מנסה להשלות את עצמו שהישיגו האח מקורם פשוט בזאת, שהאח בריא שעה שהוא, כריסטיאן, חולה אנוש — הוא היה צריך עתה לוותר על נחמה משונה זו.

טוני בודנברוק זכתה לתיאור אוהד יותר, אולם ברור שהיא דמות קומית, שעה שתומאס בודנברוק הוא דמות טראגית. כל האסונות העוברים עליה אינם מלמדים אותה מאומה. עם סיומו של הספר היא אשה בת חמישים, שהחיים באמת הרעו עמה מאוד — אך היא לא שונה מאותה ילדה מפונקת וקצת מצחיקה, בת השמונה, שפגשנו בעמוד הראשון של הספר. בימי נעוריה, משך תקופה קצרה ומאושרת, אהבה טוני גבר צעיר שלא היה מתאים לייחוס המשפחתי של בית בודנברוק, ועל כן השפיעו עליה להינשא למישהו אחר. האירוניה שבדבר היתה, שבחירת המשפחה היתה מוצלחת הרבה פחות מבחירתה של טוני, אך טוני היא טובת לב ולא מאשימה את הוריה אחר הגירושין. מימי אהבתה הראשונה והיחידה נשאר לטוני כמה משפטים והשקפות ששמעה מפיו של אהובה מורטן, ומשפטים אלה היא משלבת לעיתים בדיבוריה במקומות הבלתי-אפשריים ביותר. זה כל מה שנשאר לטוני מאהבתה הגדולה. היא לא מעבדת את הרשמים ואת הנסיונות; היא פשוט מלקטת אותם, ומצרפת אותם לתמונה בלתי הומוגנית. לכן היא דמות סטטית ובלתי משתנה. תומאס מתפתח לקראת הטראגדיה. טוני אינה משתנה ועל כן היא הופכת לקומית. מלבד הדמויות האלה ניתן לזהות עוד אנשים שונים, קרובי משפחה ואזרחים בולטים של העיר ליבק. עד כדי כך, שלאחר הופעת הרומאן

התפרסמו בעיר ליבק כל מיני "גילויים" סנסאציוניים על זהות הדמויות שבספר. וגם האשימו את תומאס מאן בכך, שכתב רומאן מפתח "זול". עד כאן דיברנו על זהות בין משפחת מאן לבין משפחת בודנברוק. אלה היו, כאמור, דורות אבות המשפחה. ואילו בדור הבנים יש שינוי רב-משמעויות. לסנטור תומאס בודנברוק ולאשתו היפה גרדה נולד רק בן אחד, נצר רך וענוג למשפחה מדרדרת, שנידון לכליה מראש. בן זה, הגו בודנברוק, אהוב מאוד על יוצרו. לימים, כשמעט תומאס מאן בחשיבות יצירת הנעורים שלו, עדיין זכר לטובה את הגו. יש בהגו קווים אוטוביוגרפיים של יוצרו, אך דרך חייו של הגו בודנברוק אינה דרך חייו של תומאס מאן. אם לא היתה בזאת הפשטת יתר, ניתן היה לומר שהגו בודנברוק הוא תומאס מאן שהאמן שבו הכריע לגמרי את האזרח הממושמע ועל כן לא נמצא בו כוח לחיות. אותה קביעה, אגב, נכונה גם לגבי גיבור הסיפור "המוות בוונציה" הסופר גוסטב פון אשנבך. כדאי להזכיר כאן שבשלושה עשר לפברואר שנת 1901 כותב תומאס מאן להיינריך אחיו: "הספרות היא המוות! זאת לא אבין לעולם, כיצד אפשר להיות נתון למרותה, מ ב ל י³¹) לשנוא אותה בנאמנות! בסופו של דבר, המשובח ביותר שיהיה ביכולתה ללמדנו הוא זאת: לתפוש את המוות כאפשרות להגיע להיפוכו, לחיים"³²). באותו מכתב מזכיר תומאס מאן כבדרך אגב מחשבות התאבדות. ופחות מחודש לאחר מכן הוא שוב כותב לאח, בשביעי למרץ 1901, ומרגיע אותו ומציין, שהוא, תומאס, לא יעשה "שטויות"; היינריך יכול לנסוע בשלווה ובמנוחת נפש לאיטליה ואינו צריך לדאוג לאחיו הצעיר יותר. ואם הקורא מן הצד עדיין מהסס ביחס למשמעות המילה "שטויות" בהקשר זה, הרי המשכו של המכתב אינו משאיר אף צל של ספק קל שבקלים שתומאס מאן מתכוון בזאת להתאבדות. לימים, התגבר על משיכת המוות כפרט, כאדם; אך לא כאמן. המוות מופיע בכל הדרו ב"ד"ר פאוסטוס", גולת הכותרת של יצירת תומאס מאן. והוא משולב באמנות וביכולת היצירה עד שאין להפריד בין השניים. המחשבה על המוות מצאה לה מהלכים במשפחת מאן לא רק בגעגועים מטפיזיים, אלא מבחינה פיזית ממש; שתי האחיות, קרלה מאן ויוליה מאן, כל אחת מהן אומללה בדרכה שלה, התאבדו. את שתיהן, במיוחד את קרלה, נמצא ביצירות שני האחים. קרלה היתה הראשונה אשר נפרדה מן החיים בחרי אף, בשנת 1910, בגיל עשרים ותשע. באותו פרק זמן כבר עבר תומאס מאן מזמן שלב זה בהתפתחותו, והוא רואה בהתאבדות פגם מוסרי, חולשה אשר אדם הממלא אחר ייעודו אינו רשאי להרשות לעצמו. לאחר מות קרלה כותב תומאס מאן לידידו פאול ארנברג, אחד האנשים המעטים ביותר שהוא

פונה אליהם בגוף נוכח המקורב ולא בלשון ריחוק של גוף שלישי: "לו קרלה היתה מסוגלת לדמיין לעצמה, מה עוללה לכולנו במעשה זה, סבור אני, שלא היתה עושה זאת. — — — עוד נדבר על הכל וננסה למצוא זכות לקרלה המסכנה, עניין שאינו כל כך קל"⁸³). לימים, מתייחס תומאס מאן להתאבדות בעוד פחות סלחנות. אחר התאבדותו של סטפן צווייג כתב תומאס מאן לפרידריקה צווייג, אשתו הראשונה של צווייג (צווייג התאבד יחד עם אשתו השניה): "האם הוא (סטפן צווייג) לא חש כל רגש אחריות כלפי מאות האלפים, ביניהם היה שמו גדול, ואשר התאכזבו ללא ספק קשות מהסתלקותו? כלפי החברים הרבים לגורל בכל קצוות העולם, אשר לחם הנדודים קשה להם לאין ערוך משהיה לו, הנערץ וחסר הדאגה החמרית?"⁸⁴).

מכה קשה ביותר לפטריארך הזקן היה התאבדות בנו קלאוס. רגשות שונים משתקפים במכתב אותו שיגר תומאס מאן להרמן הסה, ב-6.7.1949, בו הוא מודה להסה על ההשתתפות בצער. יחד עם הצער והאבל וגם האשמה עצמית מסויימת הרי אין ספק שהוא דן את קלאוס לחובה. קלאוס לא שמר על התחייבויותיו — לא כלפי המשפחה הקרובה ולא כלפי החברה. תומאס מאן צעד דרך ארוכה בהשקפותיו למן יצירת הנעורים שלו. כפי שאמרנו, הנו הוא הבן היחיד והאחרון של בית בודנברוק. וכאן יש שוני רב בין משפחת בודנברוק למשפחת מאן. שהרי לסנטור תומאס מאן ולאשתו יוליה מאן, לבית דה סילבה ברונס, נולדו חמישה ילדים. היינריך מאן היה הבכור. השני היה תומאס (שמו המלא, בהתאם למסורת המשפחתית הטובה: תומאס יוהאן היינריך). אחר כך נולדו שתי האחיות, יוליה וקרלה. ולבסוף נולד האח הקטן ויקטור. ויקטור היה בן שנתיים בלבד כאשר מת האב. לאחר מות האב פורקה החברה למסחר בתבואה, בהתאם לצוואה שהשאיר אחריו ראש המשפחה. מכיוון שכך, מכרה האם את הבית המשפחתי ועברה עם שתי הבנות והבן הקטן לעיר מינכן, הדרומית והעליזה יותר. מסתבר, שמעולם לא הרגישה את עצמה "בבית" בעיר ליבק. המהירות שבה עזבה את המקום לצמיתות יש בה כדי לאשר הנחה זו. שעה שהאם עברה עם שלושת ילדיה הקטנים לעיר מינכן, כבר החלו שני הבנים הגדולים, במיוחד היינריך, לחפש דרך לעצמם. היינריך מאן כבר עמד ברשות עצמו; ואילו תומאס נשאר בגפו בליבק, סיים איכשהו את בית הספר, הצטרף לתקופה קצרה לאם ואחר כך יצא למסעות ועבר למגורים עצמאיים. לשני האחים הגדולים היתה הכנסה קבועה, אם גם לא גדולה, מעזבון האב. היינריך היה נוהג להתלונן תדיר שהוא שרוי במבוכה כספית. תומאס הסתדר. הוא ללא ספק היה השיטתי יותר מבין

שני האחים. אך נחזור לעניין השוני שבין משפחת בודנברוק לבין משפחת מאן בדור הבנים: ביתר דיוק, לעניין השמטת ארבעה מתוך החמישה. לפי חשבון הזמן והתנאים, כבר לא שייך האח הקטן ויקטור להיסטוריה המשפחתית שבעיר ליבק. פרשת יחסי ויקטור הקטן לשני האחים הגדולים היא בכלל פרשה עליזה. טוב שויקטור המסכן לא קרא את מכתביו של אחיו תומאס. ספק רב אם הוא היה נהנה מחומר קריאה זה. חושפני ונוגע ללב הוא מכתבו של תומאס מאן לארנסט ברטרם, 2.2.1922. מכתב זה נכתב ימים מועטים לאחר ההתפייסות בין היינריך מאן ותומאס מאן. הריב בין שני האחים-האזהבים-שונאים-מתחרים התפתח משך השנים מהתחרות אישית למחלוקת אידיאולוגית קשה. כל הפרשה המסובכת של תומאס מאן והמלחמה, (מלחמת העולם הראשונה), שגרמה להרבה אי-הבנה וחוסר נחת — התחילה, במידה רבה, מן המחלוקת שבין היינריך ותומאס מאן, מחלוקת שכבר היתה קיימת לפני כן אבל פרצה לאיבה בשנות המלחמה; וחוסלה לגמרי רק שנים לאחר מכן, כאשר האיום הנאצי איחד את שני האחים במחנה אחד. עם פרוץ המלחמה חש תומאס חובה לעצמו להינזר מכל כתיבה שאינה מכוונת במישרין לצרכי הלאום. וכך הוא נפרד מ"הר הקסמים" הבלתי-גמור. לגבי עובד שיטתי כתומאס מאן היתה זו לא העמדת פנים, כי אם קרבן גדול. יש להדגיש זאת. עובדה, תומאס מאן כמעט ולא הותיר אחריו פרגמנטים ויצירות בלתי מושלמות. הוא גם היה חוזר לנושא מסויים, דש בו ומעמיק בו ומרחיב אותו מיצירה ליצירה, עד שהגיע למיצויה המלא. אמנם בין הכרך השלישי של סיפורי יוסף לבין הכרך הרביעי והאחרון הפסיק את עבודתו, כדי "להתאוורר" קצת מן הנושא, וכתב בשטף ובקלות את "לוטה בוויימר". לפי עדותו שלו הרומאן הזה ממש "זרם לו מן העט"; והלוא בדרך כלל היה הוא עובד איטי. עבודת הענקים של הטטרלוגיה העצומה "יוסף ואחיו" כנראה דרשה איזו הפסקה קלה. ולאחר התיאור המקסים של האשה הזקנה אשר פעם עוררה את אהבתו של נסיך הסופרים הגרמניים — שוב חזר תומאס מאן בנאמנות ל"יוסף" שלו וסיים את סיפור עלילותיו. פעם כתב תומאס מאן סיפור ולא סיים אותו, הלוא הוא "פליכס קרול". ובערוב ימיו חזר לסיפור זה, אחר הפסקה של עשרות שנים, והשתמש בו כפרק הפתיחה לרומאן בעל אותו שם. כתיבת הרומאן לא נסתיימה, וזהו הפרגמנט החשוב היחיד ביצירתו הידועה של תומאס מאן. כל זאת לא נאמר אלא על-מנת להבהיר עד כמה קשה היה על תומאס מאן להתנזר מן העבודה על "הר הקסמים". שאלה אחרת היא, האם היה קרבן זה כדאי, האם בכלל נקיטת העמדה של תומאס מאן היתה נכונה. עם פרוץ המלחמה אכן אמר תומאס מאן

דברים מוזרים. הוא דיבר על "מלחמת עם תגית"; הוא הזדהה לחלוטין עם מולדתו. לימים, כשנתרגשה ובאה מלחמה אחרת, ותומאס מאן שוב לא עמד בה באותו צד כמו מולדתו — שוב לא התנזר מכתבתו, מפעל חייו; הוא נקט עמדה ברורה מאוד, אך שוב לא האמין שהתנזרות מכתובה מועילה; נהפוך הוא הדבר; הוא ראה את השלמת "יוסף" ואת העבודה על "ד"ר פאוסטוס" כתרומתו להפלת משטר האימים בגרמניה. אולם בשנת 1914, כאמור, חשב אחרת. בנובמבר 1914 הוא פירסם מאמר בעיתון "נויא רונדשאו" תחת הכותרת "מחשבות במלחמה". אחר כך פירסם מסה היסטורית כביכול, שהקשר בינה לבין ענייני דיומא ברור — "פרידריך והקואליציה הגדולה". אין כאן אידיאליזציה של פרידריך, אבל יש הערכה גדולה להישגיו, והערצה של "פרוסיה כנגד כל העולם". פרידריך היה "קרוב", קרוב שהיה דרוש למען עיצובה של גרמניה החדשה. לקורא בין השורות מסתבר, שמריה טרזיה, יריבתו הגדולה של פרידריך, תביבה על הכותב יותר מאשר פרידריך, עליו הוא יצא להגן. זהו, כנראה, הקרבן שנדרש מתומאס מאן — כתיבה בשירות העם ובניגוד מסויים להשקפותיו. הפירסום הבא היה פירסום של היינריך מאן. אף הוא כתב מסה שכביכול לא עסקה בפרשה מעודכנת; הוא כתב מסה על אמיל זולה. ולאחר פרסום זה הפסיקו שני האחים לדבר האחד עם השני, משך שנים רבות. תומאס מאן עוד הוסיף והתקיף את אחיו ב"עיונים של אדם בלתי פוליטי"; אך הברוגו כבר נכנס לתוקפו שנים לפני פירסום הספר. הפיוס בא, כאמור, בשנת 1922; העילה החיצונית — מחלה קשה של היינריך מאן; הסיבה האמיתית — אהבת שני האחים והערכתם זה את זה, למרות כל הניגודים. שרידי המחלוקת נתחסלו עם עליית הנאצים, כאשר שני האחים מצאו את עצמם, לבסוף, במחנה אחד. מעניין לראות, כיצד משתנים הדברים בתקופתנו ההפכפכה. בימים שטרם מלחמת העולם הראשונה, ובימי המלחמה, היה זה ללא ספק היינריך, אשר ראה את הדברים באור נכון יותר מאשר תומאס. אך עליונותו האירונית של תומאס ועמדתו המוסרית עזרו לו למצוא את העמדה הנכונה בין הצדק לבין העוול. לאחר שהסתבך למדי בנבכי ההיסטוריה בהיותו בן ארבעים, הגיע למחשבה שקולה והבנה רבה וגוף יצירתו ומחשבתו עומדים אף כיום בכל חיוניותם. ואילו יצירתו של היינריך מאן, שהשקפותיו לא נשתנו הרבה במשך השנים, התיישנה בחלקה; יש להוציא מכלל זה כמה פנינים ביצירתו, כגון "פרופטור אונרט" וכמובן "הגרי הרביעי".

עם הפיוס הגדול ב-1922 אנו חוזרים לצעיר האחים, ויקטור. במכתב הנזכר לארנסט ברטרם כותב תומאס מאן: "אחי (הרי במובן הנעלה של

המילה יש לי רק אח אחד; השני הוא בחור טוב, אשר אתו כל ריב הוא בלתי אפשרי) חלה קשה לפני מספר ימים — — —⁸⁵). מה נאמר ומה נדבר, טוב ש"הבחור הטוב" לא ידע את מחשבותיהם של שני הגדולים. היה זה ויקטור, היחיד מן השלושה (שתי האחיות כבר לא היו או בחיים) אשר נשאר בגרמניה לאחר 1933. גם האדונים החדשים של הארץ כנראה לא ייחסו לו חשיבות יתירה. לאזור מפלת גרמניה חודש הקשר בין האחים, והם עוד הספיקו להיפגש. למרבה התימהון, הספיק ויקטור הקטן לפני מותו (צעיר האחים הלך ראשון לעולמו, חודשים מעטים לפני היינריך הבכור) להפתיע את הגדולים הפתעה מוחלטת. צצר מקופח זה לבית מאן פירסם אף הוא ספר! היה זה ספר זכרונות, בעל הכותרת ההולמית "חמישה היינו, תמונה של משפחת מאן"⁸⁶). המכתבים הדיפלומטיים של תומאס מאן, בהם הוא מגיב על מפעלו הבלתי צפוי של האח הקטן, הם שעשוע לקורא ומירקם-אמנות. מסתבר שויקטור הטוב שלח לאחים הגדולים את הפרקים הראשונים, כאשר הספר עוד היה בשלבים של הכנה. במכתב התגובה הראשון של תומאס מאן הוא רומז לאחיו בעדינות, שטוב לו להתרכז בפרקים הבאים בתולדותיו שלו, של ויקטור עצמו, ולהניח לשני האחים הגדולים...⁸⁷). והמבין יבין. לא די בזאת, אלא שתומאס התערב, אמנם בעדינות אך גם בהחלטיות, במתן הכותרת לספר. כפי הנראה, ביקש ויקטור תחילה לקרוא לספר "תומאס ואחיו", על משקל "יוסף ואחיו", כמובן. תומאס מקבל את הדבר כאילו הוא סמוך ובטוח שטעות היתה בידי כתב העיתון שהביא ידיעה זו, מיעץ לויקטור לשלוח לו, לתומאס, הכחשה, ומקבל על עצמו לסדר את "תיקון הטעות" עם עורכי העיתון, וכן גם לויקטור, שכותרת מעין זה (אשר, כמובן, לא ויקטור רצה להשתמש בה, ואך טעות העיתונאים היא) היא עלבון כבד וחסר טעם להיינריך⁸⁸). לא די בזאת, לאחר שויקטור כבר החליט על הכותרת "חמישה היינו, תמונה של משפחת מאן" כותב לו תומאס, כי התמונה של משפחת מאן היא בסדר גמור, אך "חמישה היינו" מזכירים יותר מדי את אלפרד גוימן! זאת לדעת, כי אלפרד גוימן, אגב, ידיד קרוב של תומאס מאן ומשפחתו, פירסם בשנת 1944 רומאן בשם "הם היו ששה"⁸⁹), על רקע התקוממות הסטודנטים נגד המשטר ההיטלריסטי בעיר מינכן. בכל זאת, נשארה הכותרת. ייתכן שויקטור הטוב החליט, כי הכותרת שלו אינה דומה לזו של ספרו של אלפרד גוימן; ייתכן שסבור היה, כי זכה כבר לקבל עצות במידה מספקת מן האחים הגדולים; וייתכן שבגלל פטירתו הפתאומית לא הספיק להכניס שינויים בנוסח. לא די בכל אלה, הרי עוד כתב תומאס מאן מכתב למיודעו משכבר, מבקר הספרות הוותיק יוליוס באב, שספרו של ויקטור הוא ספר

חביב מאוד, אך לא כדאי לסמוך יותר מדי על כל מה שכתוב בו⁴⁰). לאחר אינטרמצו זה, שאינו נעדר מימד קומי, הרי מסתבר לנו, שהשמת האח הקטן מדור הבנים של משפחת בודנברוק הוא עניין סביר בהחלט. הוא באמת לא שייך להיסטוריה הליבקית. מה שנוגע לשתי האחיות, הרי הן אמנם לא מופיעות ב"בית בודנברוק", אולם הן מופיעות ומופיעות ב"ד"ר פאוסטוס", אשר, בהיסטוריה רוחנית של מאן, הוא בעל משקל יותר מן ההיסטוריה המשפחתית שברומאן הביכורים. עוד נגיע לדרך ולצורה, בה תוארו השתים ב"ד"ר פאוסטוס", ואף זהו פרק מאלף לכשעצמו. אבל בינתיים נשאר כאן לתשומת הלב פרט מעניין: בולטת ביותר היעדרות רצינית אחת, הלוא היא היעדרות האח הגדול, היינריך מאן, יריבו ומתחרו של תומאס משך שנים רבות. אנחנו גם יכולים לאזן את החשבון מן הצד השני. היינריך מאן תאר את הוריו ואת בית הוריו בסיפורים ובנובלות רבות. מעניין, שכלל שכתבי היינריך מאן ותומאס מאן שונים זה מזה, הרי בראייתם את ההורים קרובים השניים, עד שאפשר לזהות את הדמויות ביצירות השונות. האם והאב מופיעים, למשל, ברומאן של היינריך מאן "יוג'ני או תקופת האזרחים"⁴¹. לא יקשה למצוא קירבה ביניהם לבין הדמויות המרכזיות שב"בית בודנברוק". והנה ב"יוג'ני" נתברכו הקונסול ואשתו בبن אחד, הלוא הוא הבן הבכור. בסיפורים רבים ובמחזה של היינריך מאן מופיעה האחות האומללה קרלה, אשר שבתה את ליבו ואת דמיונו של אחיה הבכור⁴². הייה האבודים, אשר נסתיימו באיבוד לדעת, מתוארים שוב ושוב, מנקודות ראייה שונות. למען האמת, יש בין היצירות הללו שנכתבו עוד לפני מותה האכזרי של קרלה, ואף באלה כבר מדגיש היינריך את המימד הטראגי של חיים אלה. כבר ציינו, שהיינריך מאן ותומאס מאן שניהם הירבו לעסוק בבעיית האמן וקיומו בחברה. שעה שאצל תומאס מאן האמן (הנו בודנברוק, טוניו קרגר, גוסטב פון אשנבך, אדריאן לברקין ועוד) מגלם אספקט מסויים של היוצר עצמו, הרי אצל היינריך מאן ביצירות רבות מתגלמת הבעייתיות של קיום האמן בדמות האחות השחקנית — ומכאן הגיע היינריך מאן לעיסוק נרחב בשרשי המהות החלומית-מתעתעת ועם זאת מציאותית של השחקן והמשחק. זהו נושא שהעסיק סופרים הרבה, וגתה אינו הפחות שבהם. הכוונה ליצירות של היינריך מאן כגון "העיירה"⁴³, המחזה "שחקנית"⁴⁴ וכן הסיפור בעל הכותרת הזוהה, וכן עוד יצירות רבות בהן עומד הנושא במרכזו או בשולי העלילה.

למען הדיוק יש להוסיף כאן, שאמנם בכמה מסיפורי היינריך על

נעוריו מופיעה ברפרוף דמות אח צעיר יותר — אך לבטח לא באותה בהירות כמו ההורים או האחות.

תומאס מאן הוא סופר מסתייג, אירוני. תכונה זו היא המאפשרת לו לתאר את האם הנערצת תחילה כגרדה בודנברוק הקסומה, ושנים לאחר מכן, כסנטורית רודה העלובה שב"ד"ר פאוסטוס". שתי הבנות של הסנטורית, אינס וקלאריסה, הן אחיותיו של מאן, יוליה וקרלה. תומאס מאן תאר את האחות קרלה בהרבה פחות אהבה מאשר אחיו היינריך. תאורו אכזרי. קלאריסה שלו היא פאתטית ומסכנה, כישלון גמור בכל שטחי החיים. ואילו היינריך היקנה לה מימד של רומאנטיות וגדולה. היינריך מתאר את חייה כטראגדיה; תומאס מתאר את חייה כמעט כבדיחה בלתי מוצלחת. אבל השינוי המדהים ביותר הוא ודאי השינוי שחל באם. בשנות אלמנותה הארוכות, מטופלת בבן תינוק, הפכה מגרדה בודנברוק לסנטורית רודה המגוחכת, המנסה ללא כל הצלחה להסתיר את הפגמים שהזמן חולף בחיצוניותה. מעטה המיסתורין אשר עטה את גרדה בודנברוק, הפך למנייריום מסכן אצל אלמנת הסנטור המזדקנת.

בפני ויקטור אחיו מכחיש תומאס מאן שהסנטורית רודה ב"ד"ר פאוסטוס" היא היא דמות האם⁴⁶. ואילו במקום אחר כתב — זוהי תמונה קרה של אמי.

יוליה דה סילבה ברונס, ילידת בראזיל, ממוצא קריאולי, אשר הגיעה לעיר הנמל הצפונית וקסמה לו לסנטור תומאס יוהאן היינריך מאן, מתה שנים רבות לפני שנכתב "ד"ר פאוסטוס". "מימי לא הייתי עצוב כל כך", אמר אז תומאס מאן. אך זקנתה של האם, כפי הנראה, היתה עצובה עוד יותר מן המוות.

תומאס מאן ואחיו היינריך מאן מקובלים עלינו כסופרים בעלי שיעור קומה, אשר רב חלקם בעיצוב פני הספרות הגרמנית. הם גם מקובלים עלינו כלוחמים אמיצים נגד המשטר הנאצי, כדוברים בשם המצפון, היושר והתרבות בזמן של דיכוי, עריצות ושליחת רסן לכל היצרים הפרימיטיביים. ממילא מקובלים עלינו שני האחים כ"גרמנים טובים", כנמנים על "חסידי אומות העולם". גישה זו נכונה בעיקרה, וחלילה לנו לזלזל בשיעור קומתם האמנותי והמוסרי של שני האחים הקרובים-רחוקים. עם זאת, מוזר הוא שנהוגים אנו להעלים עין מן הדרך הארוכה, הפתלתלה והסבוכה שעברו שני האחים השונים כל כך עד שהגיעו אל ההומאניזם הנאור. וברצוני כאן להאיר נטיה מסויימת שהופיעה בכתבי שני האחים בשנים הראשונות למאה זו שאנו חיים בה; נטיה המופיעה במודגש יותר אצל היינריך, ובמודגש הרבה פחות אצל תומאס; נטיה אשר לנו היא בלתי נעימה

במיוחד ועל כן אנו כרגיל עוצמים את שתי העיניים חזק ככל האפשר ומסרבים בהחלט לראותה. ייאמרו נא הדברים בגלוי: בתקופה המוקדמת של יצירתם מופיעה נימה אנטישמית בכתבי שני האחים הגדולים. שני האחים חזרו בהם לחלוטין בשנים מאוחרות יותר. מי לא קרא את דבריהם הבוטים כנגד המשטר הנאצי וכנגד רדיפות היהודים, שהפכו למעין סמל של משטר עריצות זה. ומי לא קרא את "יוסף ואחיו" לתומאס מאן, אחת היצירות המקסימות ביותר של הסופר. ההומור המיוחד של תומאס מאן, רוחב הנשימה והיריעה, הכושר לראות את הדברים בהקשרם הרחב ביותר, החדירה הפסיכולוגית והריחוק האפי הם מתכונות היסוד של היצירה. תומאס מאן החל לעבוד על "יוסף" בטרם עלו הנאצים לשלטון, אך יש להניח, שהמאורעות הפוליטיים חיקו את הסופר ברצונו לכתוב אפוס החודר לנבכי העבר של העם היהודי דווקא, ולכתוב יצירה המדגישה את כבודו וערכו של האדם. תאריכי הופעת ארבעת כרכי הטטרלוגיה וכן מיקומו של בית ההוצאה מהווים סיפור בפני עצמו: החלק הראשון, "סיפורי יעקב", הופיע בברלין בשנת 1933. החלק השני, "יוסף הצעיר", עדיין יצא לאור בברלין, בשנת 1934. החלק השלישי, "יוסף במצרים", התפרסם בווינה ב-1936. ואילו החלק האחרון, "יוסף המשביר", יצא לאור ב-1943 בשטוקהולם. וכבר הוזכרו, כי רחל הנאוה והחיננית נושאת את תווי פניה של קטיה מאן לבית פרינגסהיים, בת לאב ממוצא יהודי ואם נוצרית. יחד עם זאת כדאי וכדאי להזכיר כאן, שבסיומו של האפוס מביע תומאס מאן בבירור מוחלט את השקפתו, שהיהדות אינה אלא מבשרת הנצרות, ומתעכב בהרחבה על בשורת ישו שבברכת יעקב לבניו. הדברים כתובים בשחור על גבי לבן, ואין כל טעם להתעלם מהם — כפי שנהוג אצלנו.

אך אין רצוני להתעכב על דקויות מעין אלו, כי אם על דוגמאות של אנטישמיות של ממש. כאמור, בכתבי תומאס מאן (המוקדמים) נקודה זו בולטת פחות מאשר בכתבי היינריך מאן (המוקדמים). אני מדגישה שוב, שהמדובר הוא בכתבים המוקדמים של שני האחים; בכתביהם המאוחרים יותר אין כל זכר לנטיה אנטישמית. בסיפור של תומאס מאן משנת 1896, "הרצון לאושר"⁴⁶, מופיעה גברת אחת, הברונית פון שטיין, שהיא יהודיה קטנה ומכוערת בשמלה אפורה סרת-טעם. ולא זו בלבד, אלא שבאוניה מתנצנצים יהלומים גדולים. היהלומים בכלל יש להם נטיה מיוחדת להתנצנץ באוניהן של היהודיות המופיעות (כרגיל בתפקידים משניים) בסיפורי שני האחים באותה תקופה. ב"בית בודנברוק" מתוארת משפחת הגנסטרם, שהיא מתחרה במשפחת בודנברוק על הבכורה בעיר, ובסיומו

של הספר, עתידה לנחול את הניצחון. היינריך הגנסטרם הוא קארייריסט שהתעשר מהר, העומד בניגוד גמור לבית בודנברוק הפאטריצי. הוא התחתן עם איזו גברת מפרנקפורט, אשר שערותיה שחורות ועבותות ולאזניה היהלומים הגדולים ביותר בעיר; "ודרך אגב שמה היה זמלינגר". טוני בודנברוק גם טוענת, ששמה של הגברת שרה, אף על פי שהיא קוראת לעצמה לאורה.

אך אלה אינם אלא רמזים עדינים. ברומן של היינריך מאן, "בארץ הזלילה"⁴⁷, שהופיע בשנת 1900, יש התקפה ברורה על הבנקאים הגדולים היהודיים של אותה תקופה. אמנם מן הראוי להדגיש, שכל הדמויות כולן המופיעות בספר, בין אם הן יהודיות ובין אם אינן יהודיות, הן שליליות; היוצאת מכלל זה היא רק דמות משנה אחת, הסופר קפף, שהוא פרוייקציה עצמית של היינריך מאן. ברומאן מתקיף היינריך מאן בחריפות את הרדיפה אחר רכוש, השפעה ועמדה. החוג המתואר הוא חוג אנשי הכספים הגדולים. השחיתות שולטת בכל; בעסקי ההון הגדול, בחיים החברתיים ובחיי המין. אנשי ההון חיים על המירמה ועל הניצול, מבלי לתפוש זאת כלל. הם מושחתים במידה כזאת, עד שאינם מסוגלים לתפוש את מהות השחיתות. בראש אילי ההון ניצב גיימס ל. טרקהיימר. למותר לומר שהוא יהודי. הוא שולט בחברה הגרמנית וחלק של ההון הלאומי שייך לו. (המנגינה העתיקה חדשה על "היהודים" ועכשיו גם "הציונים" השולטים בעולם נשמעת לעיתים מכיוון בלתי צפוי.) העיתונות כנועה לו (לטרקהיימר) ועושה את רצונו. שעה שהבעלים שולטים על הבורסה, נשיהם שולטות על עולם הספרות והאמנות, וקובעות מי ומי יצליח בעולם הרוח. הן מחלקות את נתחי ההצלחה השמנים ביותר בין האהובים שלהן. חלוקה זו לא תמיד מסתדרת ללא חיכוכים, יש נשים הזורקות זו לזו את הכפפה בקנאתן לתהילת מאהביהן לשעות הפנאי. ממילא מובן שהכדאי ביותר הוא ליהפך למאהבה של אדלה טרקהיימר, אשתו של גיימס ל. טרקהיימר, — שהרי כחשיבות הבעל כן חשיבות האשה, ומה שהיא יכולה לגמול למאהבים שלה לאו דווקא כל אשה מסוגלת לעשות. למותר לומר שאדלה, כבעלה, היא יהודיה. בסצינה עלובה ומגוחכת שבספר מנסה אדלה להעמיד פני נוצריה כדי לחזור ולזכות באהבתו של אנדריאס צומזי הנשמט מבין ידיה — וזהו האחרון פורץ בצחוק היסטרי למשמע התרמית התמימה. אנדריאס צומזי, "הגיבור" הדוחה וחדל האישים של הספר, הצליח לעשות קאריירה ספרותית קצרה הודות לחסדיה של אדלה. כשגאותו העצמית משתלטת על שכלו התועלתני והוא הולך למיטה במקום עם אדלה דווקא עם ביינאיימה מצקה השדופה. אהובתו של גיימס ל. טרקהיימר, הוא מורד

משפחת מאן המופלאה

חיש מהרה מגדולתו המדומה. זאת ועוד, מחייבים אותו לשאת לאשה את ביינאימה הוולגארית; זה יהיה גיהנום בטוח לשני בני הזוג. כדי לצאת ידי חובה כלפי היינריך מאן, נציין פה שהזוג הנוצרי אנדריאס צומויי וביינאימה מצקה הם זוג לא פחות מבחיל מאשר אדלה וטרקיימר היהודיים. וכן לא רק אילי הכסף היהודיים מושחתים. גם הפרולטרם המופיעים וחברי המפלגה גרועים כמותם. (לראיה ביינאימה ואביה). ולא רק אצולת הכסף מושחתת, גם אצולת הדם מושחתת. אין זה רומאן חד-צדדי עם נימה אנטישמית מופגנת. יש כאן ביקורת החברה הגרמנית בכללותה. אלא שלא יהא זה נכון להתעלם מן התפישה של היהודים כחולשים על ההון הלאומי הגרמני, המובעת ברומאן.

בגלריית הקאריקטורות שבספר ישנה אחת, העלולה להרגיז אותנו במיוחד, ושהיא בוודאי אינה הוגנת: קאריקטורה בלתי נעימה של הרצל, המלווה לגלוג ארסי על הציונים. הדוקטור יפה-הזקן הופך בסיום הסיפור למאהבה של אדלה טרקהיימר, שהרי אדלה אומללה על שאיבדה את מאהבה הקודם וצו הציונות הוא לנחם את אבלי ציון... כן, השימוש במילה "ציונים" כמילת גנאי היה רווח כבר בשנת 1900, ודווקא בחוגים בלתי צפויים...

אחד הסופרים האהובים ביותר על תומאס מאן היה תיאודור פונטנה⁴⁸. פעמים רבות הזכיר את הרומאן "אפי בריסט" (49) לפונטנה, שהיה קרוב במיוחד ללבו. ופעמים ציטט את דברי בריסט הזקן מן הרומאן הנזכר: "זהו שדה נרחב". אכן, גם ההיסטוריה האמנותית, הרוחנית והעובדתית של בני מאן היא שדה נרחב. הם חיו בתקופה קשה ומרה, ודרכם כגרמנים שהגיעו לידי קונפליקט בלתי נמנע עם מולדתם לא היתה קלה להם. אמנם תומאס מאן אמר לא פעם, כי הוא ואחיו ועמיתיו הם גרמנים במובן העמוק והאמיתי של המילה, ולא שליטי גרמניה העקובים מדם שאינם רשאים כלל להתייחס אל המסורת הגרמנית. אך בני משפחת מאן ישבו בגולה והנאצים ישבו בגרמניה; ואפילו לאחר סיום המלחמה פרצה מחלוקת מכוערת סביב שמו של תומאס מאן. אמנם גם אין לשכוח את הכבוד הרב והפרסים הספרותיים שזכה בהם נסיך הסופרים הישיש בטרם מותו מידי הגרמנים בני ארצו. מן הראוי להזכיר, כי כאב לו לתומאס מאן על שגרמניה המערבית התעלמה כמעט לחלוטין מהיינריך בשנותיו האחר-רוגות: כידוע, עמד היינריך לעקור מארה"ב למזרח גרמניה, אך נפטר בטרם התגשמה התכנית.

ספרו הכאוב ביותר של תומאס מאן הוא "ד"ר פאוסטוס". הספר ניתן להתפרש בכמה רמות. זהו ספרו של האמן הנאבק ביעודו ואינו יכול

לו. וזהו ספרו של הגרמני האוהב את גרמניה ואינו יכול למנוע את אבדנה.
מעט עמים זכו להצהרת אהבה כזו מפיו של בן מגורש.
סחו, 1971

ה ע ר ו ת

1. Franz Blei: Das grosse Bestiarium der modernen Literatur, Rowohlt Verlag, 1922.
2. Annette Kolb.
סופרת גרמניה ממוצא גרמני-צרפתי, הגרה מגרמניה בשנות השלטון ההיטלריסטי.
3. הדמות ברומאן "ד"ר פאוסטוס" הנושאת את תווי פניה של אנטה קולב מופיעה בשם: Jeannette Scheurl.
4. Buddenbrooks: Verfall einer Familie, Berlin, S. Fischer, 1901.
5. Tristan. Berlin, S. Fischer, 1903.
6. Tonio Kröger. Berlin, S. Fischer, 1903.
7. Fiorenza. Berlin, S. Fischer, 1906.
8. Königliche Hoheit. Berlin, S. Fischer, 1909.
9. Der Tod in Venedig. München, Hyperionverlag, 1912.
10. Friedrich und die grosse Koalition. Berlin, S. Fischer, 1915.
11. Betrachtungen eines Unpolitischen. Berlin, S. Fischer, 1918.
12. Der Zauberberg. Berlin, S. Fischer, 1924.
13. Joseph und seine Brüder: a) Die Geschichten Jaakobs. Berlin, S. Fischer, 1933. b) Der junge Joseph. Berlin, S. Fischer, 1934. c) Joseph in Ägypten, Wien, Bermann-Fischer, 1936, d) Joseph, der Ernährer, Stockholm, Bermann Fischer, 1943.
14. Lotte in Weimar. Stockholm, Bermann-Fischer, 1939.
15. Doktor Faustus. Das Leben des deutschen Tonsetzers Adrian Leverkühn, erzählt von einem Freunde. Stockholm, Bermann-Fischer, 1943.
16. Die Entstehung des Doktor Faustus. Roman eines Romans. Amsterdam, Bermann-Fischer, Querido-Verlag, 1949.
17. Bekenntnisse des Hochstaplers Felix Krull. Der Memoiren erster Teil. Frankfurt a.M., S. Fischer, 1954.
18. קיים מבחר מעולה של מכתבי תומס מאן בשלושה כרכים, שנערך ע"י בתו הבכורה והאהובה ביותר, אריקה. תולדות אריקה מאן, נישואיה המוזרים עם המשורר ו. ה. אודן, קרבת הרוח וההבנה שבינה לבין אחיה קלאוס ומסירותה למפעלו הספרותי של אביה אף הם פרשה מרתקת בתולדות משפחת מאן. כדי למנוע חוסר בהירות: אריקה מאן היתה גם עתונאית

משפחת מאן המופלאה

וסופרת בזכות עצמה. עריכתה המדעית של מכתבי תומאס מאן היא ללא דופי.

Thomas Mann. Briefe.

a) 1889—1936.

b) 1937—1947.

c) 1948—1955.

hg. von Erika Mann. Frankfurt a.M., S. Fischer, 1961, 1963.

19. Kurt Martens, 1870—1945.

20. בכל מקום בו מוזכרים מכתבי תומס מאן, הכוונה להוצאה בשלושה כרכים בעריכת אריקה מאן, אשר הזכרתיה למעלה. אני מציינת בכל מקרה ומקרה את התאריך של המכתב הנזכר, ואת שם הנמען.
אל קורט מרטנס, 11.1900 יום ג'.

21. אל היינריך מאן, 25.11.1900.

22. אל היינריך מאן, 29.12.1900.

23. אל אנדרה ג'יד, 20.1.1930.

24. "Das Amüsanteste ist — dass ich den Preis ausschliesslich oder doch ganz vorwiegend für meinen Jugendroman "Buddenbrooks" erhalten habe. Das ist wenigstens die Auffassung der Akademie, die aber ganz offenbar im Irrtum ist. "Buddenbrooks" allein hätten mir niemals die Geltung verschafft, welche der Akademie ermöglicht und sie bestimmt hätte, mir den Preis zu verleihen."

25. Kladderadatch נוסד בברלין בשנת 1848.

26. Der Wendepunkt, ein Lebensbericht, 1949.

27. Ihre Ehe war also nicht die Begegnung zweier polarer Elemente; eher handelte es sich wohl um die Vereinigung von zwei Wesen, die sich miteinander verwandt wussten — um ein Bündnis zwischen zwei Einsamen und Empfindlichen, die gemeinsam einen Kampf zu bestehen hofften, dem jeder für sich vielleicht nicht gewachsen wäre. (S. 17).

28. Wälsungenblut.

29. An Adele Gerhard, 9.7.21.

"Wälsungenblut" ist zweiten Ranges, ich meine selbst innerhalb meiner Produktion, — zu anekdotisch.

30. מעניין בהקשר זה מכתב שכתב תומס מאן ב־31.8.1910 למבקר יוליוס באב.

- מאן מודה ליוליוס באב על הבנתו ומסכים לראייתו את היי תומס בוגדנברוק כ"חיי גבורה מודרניים".
 Dass Thomas Buddenbrooks Leben, wie Sie andeuten, ein modernes Heldenleben ist, hatte bisher nur ein Kritiker begriffen.
31. פיזור האותיות במקור
32. כנ"ל.
33. An Paul Ehrenberg, 3.9.1910.
 Hätte Carla sich vorzustellen vermocht, was sie uns allen mit ihrer That anthat, ich glaube, sie hätte sie nicht begangen. — Wir wollen dann alles durchsprechen und der That der armen Carla, was nicht ganz leicht ist, gerecht zu werden versuchen.
34. An Friderike Zweig, 15.9.1942.
 War er sich keiner Verpflichtung bewusst gegen die Hunderttausende, unter denen sein Name grosse war, und auf die seine Abdankung tief depremierend wirken musste? Gegen die vielen Schicksalsgenossen in aller Welt, denen das Brot des Exils ungleich härter ist, als es ihm, dem Gefeierten und materiell Sorgenlosen war?
35. An Ernst Bertram, 2.2.1922.
 Mein Bruder (ich habe in höherem Sinn ja nur einen; der andere ist ein guter Bursch, mit dem keine Feindschaft möglich wäre) erkrankte vor einigen Tagen schwer —.
36. "Wir waren fünf, Bildniss der Familie Mann", Südverlag Konstanz, 1949.
37. Es muss sich doch wohl mehr und mehr zu einer in Polling, Weihenstephan, im Felde und in München spielenden Autobiographie zusammenziehen, denn was sollst Du mit uns Brüdern noch viel anfangen?
38. Und doch sollte ich wohl sicher sein, dass Du eine solche Geschmacklosigkeit (und Taktlosigkeit gegen Heinrich) Dir nicht ausgedacht haben kannst.
39. Alfred Neumann, "Es waren ihrer sechs", 1944.
40. אל יוליוס באב, 24.3.1950.
41. Eugénie oder die Bürgerzeit, 1928.
42. Carla Mann, 1881—1910.
43. Die kleine Stadt, 1909.
44. Schauspielerin. Drama in drei Akten. Berlin, 1910.
45. An Viktor Mann, 20.2.1948.
 Deine eigene Antwort, die Frau Rodde betreffend, hätte nicht richtiger sein können. Mit Mama hat sie eigentlich nur durch die

משפחת מאן המופלאה

Töchter Verwandtschaft und allenfalls durch das deracinierte nach München übergesiedelte norddeutsche Patriziertum.

46. Der Wille zum Glück.
47. Im Schlaraffenland. Ein Roman unter feinen Leuten. München, 1900.
48. Theodor Fontane, 1819—1898.
49. Effi Briest, 1895.